Turkish Studies *Language and Literature*

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 1853-1877

DOI: 10.29228/TurkishStudies.37811

ISSN: 2667-5641

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 24.09.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 31.12.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (15.10.2019)-Referee 2 (31.12.2019)

This article was checked by intihal.net.

AHMED YESEVÎ'DEN ÂŞIK PAŞA'YA ON SAYISI*

Kadir GÜLER - Zafer TINGIROĞLU***

ÖZ

Türk inanç ve törelerinde sayılar oldukça gizemlidir. Eski Türklerin inanç unsurlarından etkilenerek kutsallaşan üç, dört, yedi, dokuz, on iki ve kırk gibi sayılar kültür ve edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir. Bu kutsal sayıların dışında az bilinen fakat kutsiyeti bir hayli fazla olan on sayısının araştırmalarda fazla dikkat çekmediği ve incelenmediği görülmüştür. On sayısı mükemmelliğe yaptığı atıf ve insanın olgunlaşma sürecindeki basamaklarını somut olarak anlatması bakımından derin bir sır ve anlam taşır.

Ahmed Yesevî'nin dört kapı kırk makamla oluşturduğu sayı sistematğinde on sayısı, insanın olgunlaşma sürecini ve insan-ı kâmile giden mükemmeliyet çizgisini temsil eder. Bu gizemli çizgide insan dört kapıyı ve bu dört kapının içinde de on makamı geçerek olgunlaşma sürecini nihayetlendirir. Ahmed Yesevî ve Yeseviyye yolunun Anadolu'daki önemli temsilcilerinden biri olan Âşık Paşa da Garib-nâmesinde on sayısını öne çıkarır ve Garib-nâme eserini baştan sona on sayısı üzerine inşa eder.

Garib-nâme'de karşımıza çıkan bu onlu sistematik yapı birlikerden başlar ve onlulara kadar devam eder. Bu aşamalarda yer alan makamları geçen tâlip, mükemmel olması için gerekli olan olgunlaşma sürecini tamamlayarak Âdemiliğe ulaşır. Kullandığı sayı yapıları ele alındığında Ahmed Yesevî'nin on sayı sisteminin Âşık Paşa'yı derinden etkilediği görülmektedir. Bu makalemizde, Ahmed Yesevî'nin on yol, on urun ve dört kapı-kırk makamını esas alan on sayı sistematğinin Âşık Paşa'nın Garib-nâmesi'nde önemli yer tutan on sayısına ve kâmil insan tipine yansımaları ortaya konulmuştur.

*Bu makale 25-27 Ekim 2018 tarihleri arasında İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi Asoscongress 5. Uluslararası Filoloji Sempozyumu'na sunulan bildirinin yeni bilgi ve örneklerle genişletilmiş şeklidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, E-posta: kadirguler23@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi DPÜ, zaferd210@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Âşık Paşa, on sayısı, mükemmellik, insan-ı kâmil

NUMBER TEN FROM AHMED YESEVÎ TO ÂŞIK PAŞA

ABSTRACT

The numbers are quite mysterious in Turkish beliefs and custom. Numbers such as three, four, seven, nine, twelve and forty which have been sacrificed by the influence of ancient Turkish beliefs have an important position in our culture and literature. Apart from these sacred numbers, number ten which is less known but has a lot of holiness, has been seen that it has not drawn much attention and been examined at research. Number ten has a deep meaning and mystery in terms of its reference to perfection and expressing the steps of human maturing process.

In number systematic by Ahmed Yesevî which he created with four gates and forty position, number ten represents human maturing process and perfection line to become a perfect human. At this mysterious line, man complete his maturing process by passing through four gates and ten positions inside these four gates. Âşık Paşa who one of the most significant representative from Anatolia of Ahmed Yesevî and Yeseviyye's way, puts number ten forward and builds his work Garib-nâme on it from beginning to end.

This systematic structure seen in Garib-nâme starts with units and goes on until decimals. Aspirant having passed the positions at this stage, reaches to "Ademilik" by completing maturing process that is necessary for perfection. Considering the number structures he used, it has been seen that decimal number system of Ahmed Yesevî affected Âşık Paşa profoundly. In this paper, reflections of decimal number system, based on Ahmed Yesevî's ten ways, ten products and four gates-forty positions, on number ten which has an important part in Garib-nâme by Âşık Paşa and on perfect human type have been revealed.

STRUCTURED ABSTRACT

Numbers have been a part of our life and belief systems. Numbers, having an important role in the traditionalization of beliefs, occupy the genetic memories of nations. Besides the numbers, one, three, nine, twelve, forty, the number ten is also at an important position for our geography of belief. In the research we've conducted, the primary sources of the number ten was revealed as the traditions feeding from old beliefs and Islam. The root of number ten can mean the end and final; it was used as a symbol in traditional belief systems from Hz. Adam's ten pages to the ten commandments of Hz. Moses, to Hinduism and Buddhism. It was established that in different sections and verses of the Holy Qoran and the hadiths of Hz. Prophet Muhammad, the number ten was used to refer to the ripening, excellence, maturing of the individual. The most prominent representative of the traditional

Turkish Sufism, Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, put significant importance on the number ten, and with the inspiration, he got from the hadiths, composed the conditions of the complete individual on the number ten. In Ahmed Yesevî's aphorisms and his Fakr-nâme, the number ten was given a special meaning, it was interpreted as a fundamental qualification of an individual for reaching perfection. Following Ahmed Yesevî, Âşık Paşa is the next Sufi to emphasize the number ten and organize his work on this number. It is seen that Âşık Paşa's work Garib-nâme consists of ten chapters. Garib-nâme comprises intertwined subjects starting from unaries to denaries. He incorporates ten parables to each chapter and reflects the secrets and wisdom of the universe in those ten chapters. Âşık Paşa had been a guide for the Turkmens living in Anatolia, and by writing his work in Turkish, he aimed that everyone can read and understand the wisdom. Some other important numbers used in Garib-nâme, besides one to nine used as chapter identifiers, are as follows: twelve, forty, seventy, eighty-ninety, thousand, seven thousand, forty thousand, hundred thousand. Beside twelve, it is seen that all of these numbers are multiples of ten. Twelve was used as an indicator for the completion of a year. The number forty, being a multiple of ten, is important in the path to maturing of an individual. Seventy is also a multiple of ten. Heaven being seventy times larger than earth is the most important example in the work. According to Âşık Paşa, the number ten is the symbol of the excelled human. There are many significant parallels with Ahmed Yesevî in this regard. By basing his work on the number ten, he carried a Horasan tradition to Anatolia. Compared to Ahmed Yesevî, Âşık Paşa used the number ten in a more prominent manner and authored his work based on the number ten from beginning to end. He listed the merits towards the maturation of the individual one by one and pioneered other Sufis. In the tenth chapter of his work, ten individuals praised and criticized by Allah in ten statements from the verses of the Holy Quran appear. The individuals who Allah praises ten times are those who abide by the commandments and prohibitions, who prays, and who lives according to the morality of the Holy Quran. The individuals who Allah criticizes ten times are those who commit bad deeds, liars, gossipers, slanderers, those who falsely take vows and those who are born of haram, people who are not valued by the society and immoral. Âşık Paşa based his arguments on his interpretations of the Holy Quran. Aşere-i Mübeşşere (person who is foretold of their getting into heaven), and accounting scholars are said to base their calculation on the number ten. The ten valuable things sent to the earth by Allah – the most important being Hz. Prophet Muhammad – and advices to the people with their eye of the heart open were included in the chapters of the work. When people were sent to the earth by Allah, they were given ten types of friends as accompaniment. In Garib-nâme, it is stated that whoever suffers with these ten friends will receive Allah's mercy. These ten companions are Allah, Hz. Prophet Muhammad, Four Imams, Velis, Scholars, Teachers, Friend, Mother-Father, Sultan, and Master. These ten people are the companions of the individual in earthly life and ten branches to hold onto. Âşık Paşa ends his ninth parable with ten advices to the people with their eye of the heart open. As understood with these statements, all advices for the people with their eye of the heart closed would be in vain. It is said that people who adhere to these ten advices would receive prosperity on

earth and the afterlife. Âşık Paşa explains in detail, the maturation stages of an individual. The work ends on the number ten, answers the merits of an excelled human. As a conclusion, the holiness of the number ten through the influence of ancient belief and traditions and Islam and Turkish morals affected first Ahmed Yesevî and then Âşık Paşa. The Sufis, explaining the maturation of the individual with the number ten, put forward the merits of the excelled human in ten phases. Both Ahmed Yesevî and Âşık Paşa used the number ten as the foundation of the works they authored.

Keywords: Ahmed Yesevî, Âşık Paşa, number ten, perfection, perfect human.

1. Giriş

Sayı, bir çokluğu ifade etmek için kullanılan soyut bir kavramdır. Sayıları yazılı olarak belirtmek için kullanılan ifadeye rakam denir. Sayı ifadesi etimolojik olarak Türkçedir ve sözlükte şöyle yer alır: Sayma, ölçme, tartma vb. işlerin sonunda bulunan birimlerin kaç olduğunu bildiren söz, adet. Arapça 'da dilimize geçmiş olan rakam ise sayıları göstermek için kullanılan işaretlerden her biridir. Sayılar tüm sosyal ve fen bilimlerinde sembollerle karşımıza çıkmaktadır. Bazı kültürlerde daha belirgin olarak yer alabilirler.

Türk Halk kültüründe kutsal olarak nitelendirilen sayılar bulunmaktadır. Bunlar halk bilgisinde yer alan kutlu sayılardır. "Özel anlamlar yüklenen ve kutlu sayılan sayılar arasında "üç", "dört", "beş", "yedi", "dokuz", "kırk", vb. yaygın olanlardır. Bu inanışların bir kısmı mitolojik döneme kadar uzanmakta, bir kısmı da tarih boyunca kazanılan değişik kültür ve inançlara dayanmaktadır" (Durbilmez, 2005: 1-22).

Sayıların nasıl ortaya çıktığı tartışmalıdır. Türk sayı sistemi İslamiyet'ten önce yaşadığımız kadim inançlardan ve törelerimizden ortaya çıkmış olmalıdır. Sayılarımızın Türkçe olması Türk milletinin ve Türkçenin geçmişe dayanan kadim varlığının ispatıdır. (Güler-Tingiroğlu, 2018: 3)

On sayısı, dört kapı kırk makamı sistemleştiren Ahmed Yesevî ile tasavvuf kültürümüzde sembol olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ahmed Yesevî Fakr-nâme adlı eserinde salikin olgunlaşma sürecini temsil eden dört kapı kırk makamı anlatmıştır. Bu dört kapıdan geçmek için onar bölümü geçmek şarttır. Anadolu'yu Türk-İslam yurdu haline getirmek için görevlendirilen erenler on sayısına gereken önemi fazlasıyla verir. Âşık Paşa Garib-nâme adlı eserini on sayı dairesi içinde kurgular. Birliklerden onlulara kadar, her bölümü on bab halinde kaleme aldığı eserinde, salikin olgunlaşma sürecini Ahmed Yesevî'de olduğu gibi on adımda ortaya koyar. Sonraki yüzyılda Hacı Bektaş-ı Veli Makalat'ında dört kapı kırk makamı birkaç değişiklik ile tekrar kaleme alır

1.1. On Sayısının Kökeni

Türkçede ilk onluk sistemin sayısı olan 'on' rakamının köküne eklenen 's-' sesiyle birlikte "son, bitmişlik" anlamını içermektedir. Bu da parmak sayma biçimine göre artık elde sayılacak parmağın kalmadığına işaret etmektedir. (Baştürk, 1995: 8) Dünya medeniyetlerinde on sayısı şöyle isimlendirilmektedir: Latince'de decem, Sanskritçe'de deka, Fransızca'da dix, İtalyanca'da dieci, İngilizce'de ten Almanca'da zehn, Eski Yukarı Almanca'da zehan, Yunanca'da deka, Gothça'da talhum Eski Saksonca'da tehan, Eski Nördikçe'de tiu, Eski İngilizce'de tien, Eski Fransızca'da tian, tene, tine, Eski Hintçe'de dasa, Tahorca'da sak ve şak, Eski İrlandaca'da deich, Lithuanca'da desintis, Eski Slavca'da deseti, Dut dilinde tien İsveççe'de tio, İzlandaca'da tiu, Arapça'da aşr olarak kullanılmıştır. (Schimmel, 2000: 23)

2. Eski İnanç Sistemlerinde On Sayısı

2.1. Musevîlik, Hz. Musa Ve On Emir

Hız. Musa, İsrail oğullarına tevhide bildirmedi için gönderilmiştir. Allah'tan aldığı emirleri bir kitap haline getirmiştir. Museviliğin inanç esasları olan on emir Tevrat'ta şöyle yer almaktadır: "Hz. Musa'ya Sina Dağı'nda atfedilen On Emir, Tevrat'ın iki ayrı bölümünde geçer. (Çıkış XX: 1-17; Tesniye V: 6-21).

Bu On Emir şöyle sıralanır: 1. Ey Musa! Seni Mısır diyarından çıkaran, esaretten kurtaran Allah benim. 2. Benden başka Tanrın olmayacak. Boşlukta yerin üstünde veya altında, denizlerin derinliklerinde mevcut olan varlıkların resimlerini yapmayacak, onlara hiçbir surette tapmayacaksın. 3. Allah'ın ismini boş yere ağzına anmayacaksın. 4. Cumartesi gününü kutsal kılacaksın. Haftanın altı gününde çalışacak yedincisinde istirahat edeceksin. Cumartesi günü, dinlenme günüdür. O gün ne sen, ne oğlun, ne kızın, ne uşağın, ne de hayvanın, kısacası hiçbiriniz çalışmayacaksınız. 5. Anne ve babana hürmet edeceksin. 6. Öldürmeyeceksin. 7. Zina yapmayacaksın. 8. Çalmayacaksın. 9. Yalan şهادette bulunmayacaksın. 10. Hiç kimsenin evine barkına, karısına, hizmetçisine, öküzüne, eşeğine velhasıl sana ait olmayan bir şeye göz dikmeyeceksin. Bu On Emir, Musevilerin temel prensiplerini içinde bulundurur. (G. Tümer-A. Küçük, 1999: 189). Hz. Musa'ya atfedilen bu on emir ideal insanın nasıl olması gerektiği hakkında bilgiler verir.

Yahudiliğin bir bölümü olan Karâîler bir Musevî mezhebini hatırlatmaktan çok belirli bir toplumu anlatır hale gelmiştir. Karaim denince bir Türk boyu ve Türk dilinin bir şivesi akla gelmektedir. Rusya, Polonya ve Litvanya'da yaşayan ve Hazar-Kuman topluluklarının torunları olan Karâî mezhebindeki Türklere Karay Türkleri denir. Karaylar aşağıdaki Evâmîr-i aşereye yani on kutsal emre çok önem vermişlerdir (Kuzgun, 2015: 281)

1. Bütün varlıkları yaratan Allah'tır. 2. O, âlemdede yaratılmadan önce vardı; yardımcısı yoktu. 3. Bu âlem sonradan yaratılmıştır, hadistir. 4. Allah, Musa'ya ve Tanah'da adı geçen bütün peygamberlere hitap edilmiştir. 5. Musa'nın koyduğu kanunlar haktır. 6. Tevrat'ın dilini bilmek dini bir görevdir. 7. Kudüs'te ki Mabed, dünya "İdarecisi"nin makamıdır. 8. Mesih'in gelmesine ve yeniden dirilmeye intizar haktır. 9. Hesap günü vardır. 10. Bu hesaptan sonra mükafat ve eza haktır. (G. Tümer- A. Küçük-1999: 211)

2.2. Hinduizm'de On Sayısı

Hinduizm'de yaratılış şu şekilde sistemleşmiştir: Rgveda Hinduların kutsal kitabının ismidir. Rgveda'nın kitaplarına Mandala denir. Mandalalar on tanedir. (Kaya, bt : 282).

2.3. Budizm'de On Sayısı

Budizm; Buda tarafından Hindistan coğrafyasında ortaya konulan bir inanç sistemidir. Budizm'in inanç esaslarını Buda'nın öğretileri oluşturur. On sayısının kâmil/olgun insan tarifi, Buda'nın ahlak buyruklarında da görülmektedir. Buda, kâmil insanın akıl ve zihin dünyasına hitap etmektedir. Buda'nın on buyruğu, diğer inançların on emir ilkeleriyle benzer. Budizm'in ahlaki inanç sistemini oluşturan Sila; "Doğru söz, doğru davranış, doğru geçimden ibaret olan ve aynı zamanda davranış kuralları, buyruklar olarak bilinir" der. (Şarafullina, 2013: 23-24)

2.4. Hristiyanlıkta On Sayısı

Hristiyanlık inancında da diğer inançlar gibi on sayısı yer almaktadır. Roma rakamı olan X=10 Hz. İsa'nın haçına benzetilmiştir. Ayrıca Hz. İsa'nın ilk harfi olan iotanın sayısal değeri ondur. İncil'in alegorik yorumlarında on, Teslis'in üç kişisine ve hayatın 7 elementine (kalp, ruh, zihin artı 4 element) işaret edilir. (Schimmel, 2000: 198)

Hristiyan inancında on sayısı oruçla da karşımıza çıkmaktadır. Aralık perhizi olarak adlandırılan bu oruç Aralık ayının 15-24. günlerinde on gün olarak tutulur. On gün orucu Hz. İsa'nın doğum günü olan 25 Aralık'ta sona erer. (G.Tümer- A.Küçük, 1999: 277)

3. Türk Kültüründe On Sayısı

Türk kültürü ve edebiyatında on sayısı aslında birçok eserde sıklıkla karşımıza çıkmakta ve gizemini korumaktadır "Harflere ve sayılara türlü anlamlar yüklenmesi, yüklenen anlamların yorumlanması sonucu doğan çeşitli simgeci ve gizemci akımların/ felsefelerin kaynağı mitolojik döneme uzanır. Mitolojik dönemdeki insanlar her şeyin ruhlarla, tanrılarla, cinlerle ilişkili olduğunu düşünürler, sayıların da gizemine inanırlardı. Sayıların gizemini bildiğine inanılan kişilerin bilgilerini uygun ruhların yardımını sağlamak, büyücülük yapmak veya belirli formülleri saptanmış sayıda yineleyerek dualarını daha etkili kılmak için kullandıkları bilinmektedir" (Durbilmez,2008: 212)

Türkler on sayısını boyların isimlerinde ve askeri teşkilatlanmayı düzenlemek için kullanmışlardır. "Karluklar, Altaylar ile Tanrı Dağları arasında yaşarken Kazakistan bozkırlarında bulunan On Ok (On Kabile) adıyla teşkilatlandılar. Sonra bunların adı Türgişler olmuştur"(Taşağıl, 2018: 39) ."Askeri teşkilat açısından Hun ordusu onluk sisteme göre düzenlenmiştir. İlk defa hükümdar Mo-tu'nun devrinde kurulduğu anlaşılan onluk sistem daha sonra büyük bir imparatorluğun kuruluşuna katkı sağlamıştır" (Taşağıl, 2018, s.86) Türkler devlet teşkilatının iki önemli ayağında -siyasi ve askeri- on sayısını merkeze alarak sistemlerini bu düzlemde ortaya koymuşlardır.

Türklerin mitolojik olarak kutsal saydıkları Yada taşı efsanesi çok ünlüdür. Isık göl civarında yaşayan Hakan Türk ile Aral taraflarında hüküm süren amcazadesi Gaz yani Oğuz arasında Yada Taşı yüzünden uzun savaşlar olmuştur. Bu rivayette Yada taşı, Türk'ün milletler üzerine hakimiyetini sağlayan bir tılsımdır. Rivayete göre Hakan Türk'ün Çin'den gönderilen 10 Şaman ilimleri ve tecrübeleriyle yardım ederek, taşın yani hâkimiyetin Türk'te kalmasını sağlamışlardır. Bu 10 Şaman, muhtemelen On ok adlı Göktürk kabilelerinin bilgi ve tecrübe sahibi atalarıdır. (Togan, bt: 18).

"Türk adının geçtiği ilk Türkçe metin olan Orhon yazıtları Türk töresini, devlet yönetimini, devlet ve milletin karşılıklı görevlerini içermektedir" (Ergin, 2003 : 4).

Orhon Yazıtlarında On Sayısı şu ifadelerle geçmektedir:

Kültigin Yazıtları Güney Yüzü

12. On-Ok oğullarına ve yabancılarına kadar herkes bunları görüp öğrenin (Tekin, 2014: 23)

Kültigin Yazıtı Kuzey Yüzü

13. On ok oğlum Türgiş kağanından Makaraç mühürdar Oğuz Bilge mühürdar geldi(Tekin, 2014: 39).

Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra yazılan eserlerden olan Divan-ı Lügat-it Türk'te on sayısı ile ilgili bilgiler sınırlıdır. On ve onunç ve on adım olarak üç ifadede geçmektedir. Onunç yarmag olarak örneklendirilen kelime onuncu para anlamındadır. (Erdi-Yurteser,2005 : 356)

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacıp on sayısını insan karakterini oluşturan şu unsurlarla eşdeğer tutar:

2487/2488 Hacıblıkka aşnu bu on neng kerek yiti köz kulak sak köngül king kerek. , "yüzi körki bod til ukuş ög bilig kılınçı bularka tükel teng kerek. "Hâciplik için bu on şey lazımdır;

keskin göz, delik kulak, geniş gönül-Yüz, kıyafet, boy, dil, anlayış, akıl, bilgi, tavır ve hareketleri de bunlara tam denk olmalıdır"(Arat, 1991: 185)

4. İslamiyette On Sayısı

İslam dininde on sayısı önemli bir yer tutar. Hz. Peygamber cennetle müjdelenmiş on kişiden bahseder. Aşere-i Mübeşşere ismiyle bildiğimiz sahabiler 10 kişi olması bakımından önemlidir. Bu on sahabinin isimleri şöyledir. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Sa'd b. Ebu Vakkas, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Abdurrahman b. Avf ve Said b. Zeyd hazretleridir. Hadislerde cennetle müjdelendiği söylenen bu sahabeler haricinde Hz. Hatice, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Selam gibi sahabelerinde cennette müjdelendiği haber verilir. Cennetle müjdelenen on kişinin niye on kişi olduğu açıklanamamıştır.

Kur'an-ı Kerim insanlara gönderilen bir rehberdir. Allah bu rehberi Hz. Peygamber aracılığıyla insanlara tebliğ etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de geçen birçok sayı mevcuttur. On sayısı da önemli noktalarda yer almaktadır. On sayısı Kur'an-ı Kerim'de kulun olgunlaşması, sabırlı olması gibi davranışsal özelliklerde yer aldığı söylenebilir:

Allah Bakara Suresi 196. Ayette şöyle buyurmuştur: "Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisini de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar." Hac vazifesini yerine getiren Müslüman'ın kurban bulamaması durumunda on gün oruç tutması emredilir.

İslam'da bile bile edilen yeminlerin kefareti on fakiri doyurmak veya on fakiri giydirmektir. Bu husus Kur'an'da şöyle geçer: "Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir" (Maide, 89)

Allah iyilik yapanlara on katı mükâfat bahşetmiştir. "Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez. (Enam, 160)

4.1. Kerbela Vak'ası ve On Muharrem

Hz. Hüseyin'in şehadetiyle neticelenen Kerbela Vak'ası Muharrem ayının onuncu günü gerçekleşmiştir. Bu olay tüm İslam coğrafyasının gönüllerinde onulmaz yaralar açmıştır. Anadolu'da ve diğer İslam coğrafyalarında Hz. Hüseyin'in şehadeti üzerine sonraki devirlerde matem günleri düzenlenmiştir. Bilhassa Alevilerin gerçekleştirdiği törenlere Matem Ayini veya Âyin-i Sükvârî denir. (Pakalın, 1983: 420) Aynı zamanda Âşura Günü olarak bilinen On Muharremde, M.1 Ekim 680'de, şehit edilen Hz. Hüseyin'in anıldığı bir matem günü niteliği kazanmıştır.

Muharrem ayının onuncu günü, İslam Tarihi açısından önemli olayların gerçekleştiği bir tarihtir ve Âşûra günü olarak adlandırılır. Âşûrâ'nın âşr veya âşîr Arapça on sayısından türediğini düşünen âlimler olsa da, bu dilde faûla vezninin bulunmaması nedeniyle İbranice bir kelime olduğu ağırlık kazanan bir görüştür.

Âşûra günü, Yahudi geleneğe göre; Hz. Musa ve kavminin Firavun zulmünden kurtulduğu tarihtir. Yahudiler bu günde oruç tutmakla mükelleftirler. Bu günün bir diğer önemi de Hz. Nuh'tan beri devam eden tüm Sami dinlerde oruç tutulan bir gün olmasıdır. Cahiliye dönemi Arapları da Hz. İbrahim'den beri on muharremde oruç tutmuşlardır. Hz. Peygamber de Ramazan orucu farz kılınana kadar bu günde oruç tutmuştur. Hz. Peygamber, ramazan orucu farz kılındıktan sonra Âşûra Günü'nde tutulan oruca bir yasak getirmemiştir. Arapların Âşûrâ günü doğduğuna inanılan ve Kâbe'yi inşa eden Hz. İbrahim'in hatırasını yaşatmak için ve Hz. Nuh'un gemisinin On

Muharrem'de Cudi dağına oturduğuna inanılması nedeniyle oruç tuttuğu göz önüne alındığında peygamberli inançlarda Muharrem ayının onuncu gününün kutsal sayıldığı anlaşılmaktadır.

On Muharrem (Âşûrâ Günü)'nün bu iki önemli olayla ilişkilendirilmesinin ardından bazı hadis, fıkıh ve tarih kitaplarında; Hz. Âdem'in tövbesinin kabul edildiği, Hz. Yunus'un balığın karnından çıkarıldığı, Hz. Musa ve İsa'nın doğduğu, Hz. Süleyman'a mülkün verildiği, Hz. Davud'un tövbesinin kabul edildiği, Hz. Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicret ettiği gün olarak geçmektedir. Bu inanışlar doğrulanamadığı ve Hz. Peygamber'in Hicretinin 12 Rebiülevvelde gerçekleştiği için bu görüşlerin İsrâiliyat kaynaklı olduğu kabul edilmektedir.

Âşûra Günü, Müslüman Türklerin dini halk geleneğinde önemli bir yer tutar. Muharrem ayının onunda ve takip eden günlerde merasimle aşure tatlısının yapılması ve dağıtılması gelenek haline gelmiştir. Osmanlı'da sarayda da özel olarak pişen aşure, Anadolu'da varlıklı aileler tarafından pişirilerek halka dağıtılırdı. Aşure gününe özel kurbanlar kesilirdi. Çok eski devirlerden günümüze kadar On Muharrem; inanç ve kültür coğrafyamızda etkisini derinlemesine hissettirmiştir ve kutsal bir gün olarak kabul edilmiştir. On sayısının mükemmelliğe yaptığı atıf, Âşûrâ ismiyle de karşımıza çıkar. On sayısı, her bakımdan diğer sayılara nazaran daha gizemli ve özeldir.

5. Ahmed Yesevî'de On Sayısı

Ahmed Yesevî, XII. asırda Türkistan'da yaşayan, büyük bir önder, ahlak, aşk ve irfan adamı, Türklerin kalbinde yer alan büyük bir zattır. Pîr-i Türkistan, içinde bulunduğu devrin sanat ve edebiyat dili olan Arapça ve Farsça yerine kendi öz dili olan Türkçeyi seçmiştir. Bu seçim rastgele olmamıştır. Türklere İslam dinini, ahlakını yine kendi diliyle anlatmış ve Türklere Anadolu'nun kapılarını açan Alperenlik çağını yakmıştır.

Ahmed Yesevî, Hikmetleriyle eğittiği halifelerini Anadolu'ya göndererek Türk-İslam inancının yayılmasına katkı vermiştir. İçinde yaşadığımız Anadolu'da Türk töresi hâkim olduğundan beri adalet ve ahlak en önemli unsur olmuştur. Ahi Evran, Hacı Bektaş-ı Velî, Yunus Emre'ler yetiştiren Anadolu alp erenleri, Yesevî'den öğrendiklerini gönüllere nüfuz ettirerek bu sistemi devam ettirmişlerdir. Bugün Anadolu'nun her köşesinde ve Balkanlar'da bu ruh devam etmektedir.

Yesevî'nin Hikmet adlı ilahileri, ayetlerin Türkçe kısmî şerhi kabul edilmektedir. Divan-ı Hikmet'de Kur'an-ı Kerim'den aldığı İslam ahlakını Türkçe ifadelerle anlatarak hikmetlerle gönüllere nüfuz etmiştir. Pîr-i Türkistan, her alanda tüm kesimleri asırlardır etkilemiş ve yol açıp Pîr olmuştur. (Güler-Tingiroğlu, 2018: 8)

Pîr-i Türkistan, Divan-ı Hikmet adlı eserinde on sayısını olgunlaşma ifadesi olarak kullanmıştır.

On yaşınga oğlan boldung Kul Hoca Ahmed

Hâcelikke bina koyup kılmay tâat

Hâcemen dep yolda kalsang vâý ne hasret
Ol sebebden altmış üçde kerdim yerge (Tatçı, 2016: 68).

On yaşında delikanlı oldun Kul Hoca Ahmed;
Hocalığa bina koyup, ibadet eylemeden,
Hocayım deyip yolda kalsan, yazık sana,
O nedenle altmış üçte girdim yere. (Tatçı, 2016: 51)

Tördin yettiğe yettim tokkızını güzar ettim
Ondın ikigge keldim çerh-i keyvân içinde (Tatçı, 2016: 168)

Dörtten yediye yettim, dokuzu geçip gittim,
Ondan ikiye geldim cerh-i keyvan içinde (Tatçı, 2016: 155).

Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme adlı eserinde yer alan dört kapı kırk makam dervişlik yolunda atılması gereken bir adım olarak nitelendirilmiştir. Derviş bu dört kapıdan onar adımda geçerek olgunlaşma sürecini tamamlar. İslamiyet'i kabul eden Türkmen boylarının alpleri, Pîr-i Türkistan'ın sistemleştirdiği bu eğitime tabi tutulmuşlardır. Olgunlaşma evresini tamamlayan alpler, erenlik vasfına erişerek Türk Alperenliğini oluşturmuşlardır. Hoca Ahmed Yesevî bu kırk inancının ilk kaynağını Hz. Ali'nin bir sözüne dayandırmaktadır:

"Hz. Ali radiyallahu anha minha rivayet kılurlar kim, dervişlik makamı kırk turur. Eğer bilip 'amel kılrsa, dervişliği pâk turur ve eger bilme ve örgerme, dervişlik makâmı anga harâm turur ve cahil turur. Ol kırk makamını onı makam-ı şerî'atta turur ve onı makam-ı tarikatta turur ve onı makam-ı ma'rifette turur ve onı makâm-ı hakikatda turur." (Güzel, 2007: 133-164)

Dört kapı kırk makam Fakr-nâme'de şöyle sıralanmaktadır:

Şerîat Makamları: Hak Teâla'nın varlığına, birliğine, sıfatlarına ve zatına iman getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hac yapmak, yumuşak konuşmak, ilim öğrenmek, Hazret-i Peygamberin sünnetini yerine getirmek, emr'i ma'rufunu yerine getirmek, nehy-i münker kılmaktır.

Târikat Makamları: Tevbe kılmak, pîre el vermek, havf, reca, islâmın yerine getirmek, Pîrin hizmetinde olmak, Pîrin izniyle konuşmak, nasihat dinlemek, tecrîd olmak, tefrîd olmak.

Mârifet Makamları: Fenâ olmak, dervişliği kabul etmek, her işe tahammül etmek, helal ve güzel istekte bulunmak, ma'rifet kılmak, şeriat ve tarikatı ayakta tutmak, dünyayı terk etmek, âhireti seçmek, vücûd (varlık) makamını bilmek, hakikat sırlarını bilmek.

Hakikat Makamları: Alçak gönüllülük, iyiyi kötüyü tanımak, başkasının malında gözü olmamak, kendisini ve lokmasını Hak yolunda sebil etmek, kimseyi incitmemek, fakirliği inkâr

etmemek, seyr-i süluk kılmak, sırrı saklamak, şeriat, târikat, marifet ve hakikat bilmek ve amel etmek, vuslat. (C.Kurnaz- M.Tatçı, 2000: 303-304)

6. Fakr-Nâme'de Makamlar

"Fakr-nâme eserinde Ahmed Yesevî, fakr'ın mahiyet ve önemini, daha sonra da dervişliğin onu şeriatte, onu tarikatte, onu mârifette, onu da hakikatte olmak üzere kırk makamını, fakrın on makam, on nur, on yol ve on orunu ile altı fakr âdâbını, sekiz fakr makamı ve yedi fakr mertebesini, ayrıca sofi ve sofiliğin esas ve husûsiyetlerini Hazret-i Muhammed ve önemli sofilerin sözleriyle izaha çalışmıştır." (Eraslan,2016: 14)

"Fakr-nâme'de fakirlik mertebesi en yüce makamdır. Bu her kimseye nasip olmaz. Hâsılı bu makam, enbiyalar, nebîler, ârifler ve âşıkların makamıdır. Bu makam, bilhassa Hz. Muhammed'in makamı'dır. Yani fakr, benim fâhrım'dir buyrulmaktadır ki, bununla hem fakr'ın önemi belirtilmiş, hem de fakir İslâmî bir terminoloji hüviyetine büründürülmüştür.

Fakr-nâme'de fakirlik makamında bulunan; On Makam, On Nûr, On Yol, On Orun(yer, mevki) ayrı ayrı başlıklar halinde sıralanmıştır." (A. Güzel, 2007: 133-164,194-229)

6.1. On Makam

Kanaat, Belaya tahammül etmek, Kulluk (Tanrı'nın kulluğuna tutkunluk), Azâb, Hayret, Riyâzet ve Mücâhede, Açlık, Mahvolma, Gönlü yaralı olmak, Hz. Rabbü'l İzzetlik.

6.2. On Nûr

Sıdk nuru, Sabır nuru, Şükür nuru, Fikir nuru, Zikir nuru, Namaz nuru, Oruç nuru, İman nuru, Sadaka nuru, Temiz ruhluluk nûru.

6.3. On Yol

Tevbe etmek, Günahlardan vazgeçmek, Kötü işlerden pişmanlık duymak, Hayret, Hâkirlik ve İnleme, Hakk Teâlâ'dan yardım dilemek, Kötü yollardan geri dönmek- uzaklaşmak, Allah'ı zikir ile olmak, Tefekkür, Fenâ (yok) Olmak.

6.4. On Urun

Hikmet, Adâlet, Akıl, Hilm (yumuşaklık), Hayât, İzzet (ululuk), İhsân (bağış), Settârlık (örtücülük), Emânet, Teslim. (A. Güzel, 2007: 133-164,194-229)

7. Garib-Nâme'de Sayılar

"Garib-nâme, Âşık Paşa tarafından kaleme alınmıştır. 10.613 beyit olan bu hacimli mesnevi, Türk-İslam inancı çevresinde ve dini-tasavvufi niteliktedir. Türk edebiyatının İslam medeniyeti içerisinde ilk büyük eseri olarak karşımıza çıkar. Düzenlenme şekli bakımından Kutadgu Bilig'e benzerlik gösterir. Dönemin Türk hayatının yer aldığı Garib-nâme'de Âşık Paşa; gördüklerini, tecrübelerini, hayallerini, ilmini ve Türk töresini eserinde gösterir" (Yavuz, 2000: 44-45). "Garib-nâme dini, tasavvufi ve öğretici bir eser niteliği taşıması nedeniyle Anadolu'da gelişen Türk tasavvuf edebiyatının önde gelen eserlerinden biri olarak kabul edilmiştir" (Gül, 2010: 2).

Âşık Paşa'nın eserini on bölümden oluşan on bab halinde yazmasındaki amacı; on sayısının mitolojik olarak önemi ve Geleneksel Türk Tasavvufu'nda yer alan Ahmed Yesevî'nin sistemleştirdiği dört kapı kırk makamın oluşturduğu on sayı metodolojisi olmalıdır. On sayısı, üzerinde çalışmanın az olduğu mitolojik bir sayıdır. Âşık Paşa Garib-nâme eserini on sayı düzleminde kaleme alarak insanın olgunlaşma sürecini, bu sayı üzerinden takdim etmiştir.

Garib-nâme birilerden başlayarak onlulara kadar iç içe geçmiş konulardan oluşur. Aşağıda Garib-nâme'de yer alan önemli sayılar ve on sayısının önemi vurgulanmaktadır.

7.1. Bir

Âşık Paşa Garib-nâme'de bir sayısını, Allah'ın birliği(vahdet) ve yarattığı birlik ülkesini anlatmak için ortaya koymuştur. O bir olan Allah'ın birliğini yeniden söyleyelim, o her bir varlığın nasıl olduğunu bilendir. Birlik ona yaraşır ve o birdir, yaratıp öldürmeye de gücü yeter. (Garib-nâme, C.1/1, s.35/ 4-5)

Yine eytlüm ol birün birliğini

Kim bilür ol kamunuñ dirliğini

Birlik aña yaraşur kim bir-durur

Yaradup öldürmege kâdir-durur

Âşık Paşa, bütün peygamberlerin bu birlik üzerine yaratıldığını ve onların hallerini anlatmıştır. Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. İbrahim, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. İsa, Hz. Yusuf ve Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'nin özelliklerini belirterek, vahdetin peygamberler aracılığıyla insanlara bildirildiğini söyler.

Garib-nâme'nin en önemli vazifesi Anadolu'yu yurt tutmuş Türkmenlere yol göstermesidir. Bu nasihatlerle yüklü olan eserde birliker anlatılırken fitneden ve ikilikten uzak durulması öğütlenmiştir. Âşık Paşa, Türklerin her alanda birlik sağlamasını bu beyitlerle amaçlamıştır. Selçuklu Devleti'nin son dönemi ve Osmanlıların ilk döneminde yaşayan mutasavvıf geçmişten dersler alarak, Devlet-i Aliyye'nin kuruluş aşamasında her alanda bir olarak, adaletin tesis edilmesi gerektiğini öğütlemiştir. Kim birliğe gönül verdiyse saadet ve ferahlık içinde; ikilik çıkaranlar ise sıkıntıdadır. Bir olanlar doğru yola ulaştı; zaten amaçlarına kavuşanlar birlikte hareket edenlerdir. (Garib-nâme, C.1/1, s. 129-131/II-1)

Her ki bitdi birlige devletdedür

İkilik ehli kamu mihnetdedür

Birlik ehli vardılar togru yola

Birikenlerdür ki irdi menzile

7.2. İki

Garib-nâme'de iki sayısı çift olarak yaratılan insan, hayvan ve diğer mahlûkattan örnek verilerek anlatılır. Bir olan Tanrı dünyada yarattığı çiftleri tek merkezden, kendi ilmiyle yöneterek kâinata yön verir. İnsan kadın ve erkek, dünya ve ahiret, yer ile gök, kara ve deniz, rahmâni ve şeytâni varlıklar çift olarak yaratılarak, âlemin nakşı tamamlanmıştır. O (Allah) birdir, birliğine asla şüphe yoktur; ondan başka da tek ve bir olan bulunmaz. O her ne yaratmışsa çift yarattı ve her birini bir masada yöneltip rağbet kıldırdı. (Garib-nâme, C.1/1, s.151/10-II)

Birdür ol birliğine şek yok-durur

Andan ayru dünyada tek yok-durur

Her ne kim yaratdisa çift eyledi

Her birin bir maksuda kıft eyledi

7.3. Üç

Yazılış amacıyla adeta Kur'an'ın manzum bir tefsiri niteliğinde olan Garib-nâme'de üçlüler anlatılırken, zaman kavramının üç safhada gerçekleşmesine değinilir. Allah zaman kavramını üç aşamadan yaratmıştır. Bunlar; geçmiş, gelecek ve içinde bulunduğumuz zamandır. Orhon Abidelerinde geçen -öd tengri aysar kişi oğlu koop ölgeli törimiş- "Zaman tanrısı buyurunca

insanoğlu hep ölümlü yaratılmış” sözleri Türklerin Türkistan’dan getirdikleri zaman ve Tanrı algısını ortaya koyar.(Tekin, 2014: 39) Âşık Paşa da üçlüleri anlatırken Allah’ın zamanı üç aşamada yarattığını söyler.

Bunları üç üç yaratdı Zü’l-celâl

Nitekim müstakbil ü mâzî vü hâl

O yücelikler sahibi olan Tanrı bunları; gelecek, geçmiş ve içinde bulunduğumuz zaman olmak üzere üçer üçer yaratmıştır (Garib-nâme, C.1/1, s. 237/6).

Üçlüler ile ilgili bir diğer konu insanın üç konağı olduğu ve bunların; çocukluk, gençlik ve ihtiyarlık olduğudur. İnsan çocuklukta günah, sevap ve ölüm düşüncesinden uzak oyunla zamanını geçirir. Gençlik döneminde dünya zevklerine meyleden insan eğlenme, güzel yemekler yeme, güzel atlara binme gibi düşüncelere boğulur. Ölüm yine aklına gelmez. Yaşlılık döneminde ise güçten düşer, dünya nimetler insana zevk vermez olur ve artık ölüm düşüncesine girer. Bu dönemde insanın tek dayanağı evlatlarıdır. (Garib-nâme, C.1/1, s. 309-315/8-7-II-9).

İnsanın kendini karşı tarafa anlatması ve diğer insanlar diyalog kurabilmesi için çok önemli bir araca sahip olması gerekir. Bu araç sözdür. Söz üç makamdan geçerek alıcıya ulaşır. İnsanın söz menzili üç makamdır. Bunlardan birincisi gönül, ikincisi dil, üçüncüsü dinleyenin gönlüdür. (Garib-nâme, C.1/1, s. 341-343/8-10-3-7).

7.4. Dört

Âşık Paşa dörtlüleri anlatırken; anâsır-ı erbaa’yı (dört unsur) anlatır. Toprak, hava, ateş ve sudan bahseder. Allah insanı yaratırken ona bu dört temel varlıktan verir. Toprak, hava, ateş ve toprak bu âlemin temelidir. İnsanın aslı dört temelden oluşur. Bunlar vücut, nefis ve akıl, candır. Allah insanı yaratırken ona dört kapı vermiştir. Bunların biri göz, biri kulak, biri dil, biri de parmak. (Garib-nâme, C.1/1, s. 457/5-6) Bu dört kapı insanın dünya hayatında yardımcısı olan en önemli uzuvlarıdır. Dördüncü bölüm; toprak, hava, ateş ve su gibi dörtlüleri bildirir(Garib-nâme, C.1/1, s. 373/9).

Ma‘lum eyler dördleri dördinçi bâb

Hemçünân ki hâk ü bâd u nâr u âb

Er kişinin dört oğlu vardır: Bu er kişinin bir oğlu malından ortaya çıkar. Bu onun malını harcayarak hayır işlerinde kullanır. İkinci oğlu nefisinden ortaya çıkmıştır. Bu oğul babanın yerini alır ve adını yaşatır. Üçüncü oğul candan meydana gelmiştir. Bu oğul babasının yerine gece gündüz sohbetle halkı aydınlatır. Dördüncü oğul ise insanın zatından doğmuştur. Bu oğul hocanın elinde yetişen ve onun yolunu devam ettiren âlim talebesidir. Bir kimse yiğitlik makamına çıkmış oturmuşsa o kişiden dört oğul türemiş demektir (Garib-nâme, C.1/1, s. 491/5).

Her kim erlik tahtına agmış ola

Ol kişiden dörd ogul dogmış ola

7.5. Beş

Allah âlemi beş kattan yaratmıştır. Bu katlar; bitkiler, hayvanlar, insanlar, melekler ve Tanrı’nın sırlarıdır. Allah’ın sırları olan bu son kat sevgilinin yüzünün görüldüğü cennet olmalıdır. Dünyaya gönderilen insan işlediği güzel amellerle içinde sonsuz nimetlerin bulunduğu cennete girip, sevgilinin cemalini görebilir. (Garib-nâme, C.1/2, s. 536-537-/II-1-6)

Her şeye kadir olan Çalap ilmi de beş tabakada yaratmıştır. Bu ilimler; ilm-i zâhir, ibret ilmi, hikmet, esrar ve kudrettir. İlm-i zahir herkesin erişebileceği ilimlerdir. İbret, hikmet ve esrar

velîlerin ulaşabileceği ilimlerdir. Dünyadaki tek kudret Allah'ın ilmidir. Tanrı'dan beş çeşit ilim gelmiş, her biri kulların beş yerine konmuştur. (Garib-nâme, C.1/1, s. 559/1)

Taîrî'dan biş dürlü 'ilm inmiş-durur

Kullaruñ biş yirine konmış-durur

Tarikata girenler için, beş halvet şartı vardır. Bu beş şart şöyledir; birincisi dostların ve tanıdıkların senden istedikleridir. İkincisi dünya işleriyle meşgul olmak, üçüncüsü bakmakla yükümlü olunan ailenin her türlü isteği, derdi ve tasası kişinin üstünedir. Dördüncü halvet ise dünyevi istekler ve zevklerdir. İnsanın bu zevklerden vazgeçip Hakk'a yönelmesi bir hayli zordur. Beşinci halvet ise; her türlü heva ve hevesten kurtulup Hakk'a yönelmektir. Kim bu şartları yerine getirirse ona sonsuz nimetler bahşedilir. (Garib-nâme, C.1/1, s. 559-601/4/2-3-II/)

Allah insana dünya hayatında yardım edecek ve yol gösterecek beş duyu vermiştir. İnsan tat alma, işitme, koklama, görme ve dokunma olmak üzere beş duyuyla donatılmıştır. (Garib-nâme, C.1/2, s. 627/4-6)

Beş sayısı işlenirken insan için çok önemli olan bir konuya değinilmiştir. Bu insanın dünyada vefa göstermesi gereken beş kapının anlatımıdır. Vefa göstermek insanın en önemli hasletlerindendir. Vefasız olan kişiler toplum tarafından sevilmez ve değer görmezler. Âşık Paşa toplumun her kesimine hitap ettiği için insanların en azından bu beş kapıya vefalı olmalarını öğütlemiştir. Bunlar anne-baba, hoca, esnaf velisi olan ahi şeyhi, şeyh ve son olarak da Allah'tır. Âşık Paşa Türk toplumuna kendi dilinden şöyle seslenmiştir: Ey temiz kalpli kimse! Dünyadaki beş kapının her birine candan vefa göster. (Garib-nâme, C.1/2, s. 641/3-8)

Dünyada biş kapu vardır iy safâ

Her birine cân-ıla kılğıl vefâ

Son olarak beş vakit namaza yer veren Âşık Paşa, insanlara namazlarını terketmemelerini öğütlemiştir. Allah'ın rahmetine kavuşmanın en önemli yollarından birinin beş vakit namaz olduğunu söyler. (Garib-nâme, C.2/2, s. 523/7-10)

7.6. Altı

Garib-nâme'de altılıların en önemli bahsi; Allah'ın yer ve gök ile arasındakileri altı günde yaratmasıdır. Âşık Paşa, aşağıdaki ayeti delil göstererek bu konuya değinmiş, yerin ve göğün arasında altı mekâna dikkat çekmiştir. Ancak görünürde cihanın varlığını ve yapısını altı günde tamamladı.

Âyet: Velekad halakna's-semâvâtî ve'l-arza vemâ beynehumâ fî-sitteti eyyâmin. "Ant olsun; gökleri ve yeri, aralarındakileri altı günde yarattık." 50/38

İlla zâhirde cihânûñ cismîni

Altı günde urdı anuñ resmini (Garib-nâme, C.1/2, s. 697/5-6-II)

Yer ve gök arasında kalan altı mekân ise şöyledir: Doğu, batı, güney, kuzey dört yön dünyanın duvarı gibidir. Arş bu mekânların tavanı, yer de dibin meydanaıdır. (Garib-nâme, C.1/2, s. 699/1-7)

Dünyada yol ehlinin 6 şartı vardır. Yol ehli mürid ve mürşid olarak işlenmiştir. Mürid yani öğrencinin üç şartı, mürşid yani hocanın üç şartı vardır. Bu toplam altı şartı yerine getiren kişi gerçek başarıya ulaşır. Hocanın ilk şartı Allah'tan gelen ne varsa öğrencisinden saklamamasıdır. İlim, hikmet, ibret, esrar, gizli sır, tövbe, tevfiq, ibadet, yücelik ve naz, gibi Hak'tan gelen bütün feyizleri esirgemeksizin ve tam olarak sevdiklerine söylemelidir. İkinci şartı insanlara yaratıcı gibi bakmalı; hiç kimseye mahlûk gibi bakmamalıdır. Hoca tevazu sahibi olmalıdır. Üçüncü şartı ise

feraset sahibi olmasıdır. Şeyhin üçüncü şartı kendi yolunda feraset sahibi olmak ve etrafı araştırmaktır. O, her öğrencisinin derdini araştırmalı, hastalığına hangi ilaç gerekirse hemen yapmalıdır. Her bir talebesini kabiliyetine göre bilmeli ve her birini yerli yerince hoş tutmalıdır. Her bir işin nereye kadar yapılabileceğini inceden inceye bilmeli; ileri gidip bir tel bile koparmamalıdır. (Garib-nâme, C.1/2, s. 747/3-4-8)

Öğrencinin yani müridin de hocasına karşı üç şartı vardır. "Birinci şart hocasına Bağdatlı Cüneyd veya Bistamlı Bâyezid gibi büyük bir âlim olarak bakmalıdır. İkinci şartı hocasının yüzüne bakarken Allah'ı görmüş gibi olmadır. Mürşidi ne söylerse Hak'tan bilmeli, her işini onun sözüyle yapmalıdır. Şeyhinin uğruna bu dünya lezzetlerinden vazgeçip, hocasının adına sıkı sıkıya bağlanmalıdır. Dünya lezzetlerinden hiçbirine dönüp bakmamalı ve el sunmamalı; ondan bu yönü ile şeyhine bir leke gelmemelidir" (Garib-nâme, C.1/2, s. 751/5-7) Yola çıkan salık bu şarta uyduğunda işinde başarıya ulaşır. Yola çıkan için altı çeşit iş lazımdır; işte bunlar dinin de direği demektir. Bu altı iş devamlı ve sağlam olursa; mürşid o yolda çabuk ilerler. (Garib-nâme, C.1/2, s. 741/6-7)

Altı dürlü iş gerek yol ehline
Kim ol işler direk ola bu dine
Çün ola bu altı iş kâyim dürüst
Yol eri yolda ola çâlâk ü çüst

7.7. Yedi

"Âşık Paşa eserin yedinci bölüm kurgusunu, insanın yaratılışı ve Kur'an'da yedi sayısından bahseden ayetler üzerinden açıklamalar yaparak oluşturmuştur. İçerik ve açıklamalar teolojik arka plana sahiptir. Eserde verilen örnekler alegorik benzetmelerle ortaya koyulmuştur" (Kılıç, 2018, s.19)

Yedi sayısı İslam dininde ve Türk inanç sistemlerinde kutsaldır. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın yaratma gücünün sınırı yoktur. O, ol(kün) der ve her şey olur. Yerleri ve gökleri erişilemez ilmiyle yaratmıştır. Bu kutsiyet ifade eden sayı Garib-nâme'de âlemin yedi kat olması ve bu katlarda yedi iklimi, yedi denizi, yedi yıldızı kendi ilmiyle nakşetti. Âlemlerim Rabbi olan Allah'ın yaratma gücünün sınırı yoktur. O, ol(kün) der ve her şey olur. Yerleri ve gökleri erişilemez ilmiyle yaratmıştır. (Garib-nâme, C.1/2, s. 925-927/7-10/1-5)

Allah bu yedi katın bir benzerini insana da bahşetmiştir. İnsanda ilik, kemik, damar, kan, et, deri ve vücuttur. Vücut bu yedi kat nesne ile donatılarak yaratılmıştır. (Garib-nâme, C.1/2, s. 999/2-3)

Dünyada pahasız olan yedi nesne vardır. Bunlar şöyledir: Nefes, güneş, görmek, düşünmek, rüya, isim almak, Allah benimdir sözü'dür. Bu pahası olmayan yedi nesne insana lutfedilmiştir. İnsanın bu cevherlere ulaşması için para ödemesine gerek yoktur. (Garib-nâme, C.1/2, s. 1001/4-6)

Yedi sayısı ile ilgili bir diğer önemli husus ise vücutta bulunan yedi konaktır. Bu konaklar şöyledir; ayak, hareket, uyluk, göğüs-sırt, dil ve beyindir. Gövde bu altı nesneyle birlikte yedi olur. (Garib-nâme, C.1/2, s. 1067-69-71-73-75/9-10-10-10-9-7)

Tarikat yolcusunun yedi engeli vardır. Bunlar; vücut, nefis, can, gönül, akıl, aşk ve arzulardır. Dünyevi hasletlerden olan bu yedi engel tasavvuf yoluna girmiş salike engel teşkil eder. Tüm bu arzulardan sıyrılan insan Allah'a ulaşır. Yedi perde adlarıyla ortadadır, bunlar, vücut, nefis, can, gönül, akıl, aşk ve arzular olup; hepsi dünya peşinde koşan engeller imiş. (Garib-nâme, C.1/2, s. 1093/7-8)

Yidi perde adlu adıyla 'ayân
 Biri sûret biri nefis ü biri cân
 Hem gönül hem 'akl u hem 'ışk u hevâ
 Perdelerdür cümle çün dünya kova

7.8. Sekiz

Garib-nâme'de sekizliler anlatılırken sekiz cennet konusundan bahsedilir. Sekiz cennet Allah'ın sonsuz ilmiyle kulları için dünyadan yetmiş kat daha büyük yarattığı cennet âlemdir. Ortasından sonsuz ırmakların aktığı, içerisinde hurilerin ve gılmanların yer aldığı bir mekândır. Dünyadan yetmiş kat daha büyük olan cennet konakları tatlı şerbetlerle ve tuba ağaçlarıyla donatılmıştır. Sekiz cennet o ekinin ambarıdır; gönülleri temizleyen de o ekindir. (Garib-nâme, C.1/2, s. 767/9)

Sekiz uçmak ol ekin anbâridur
 Ol ekindür kim gönüller arıdur

Peygamberimiz miraca Mescid-i Aksa'dan yükselmiştir. Bu mekânın adı Kubbetü's-Sahrâ'dır. Kubbetü's-Sahrâ'nın sekiz köşesi bulunur. Kubbe sekizgen şekilde, sekiz köşede sekiz duvar olarak inşa edilmiştir. Allah'ın sekiz cennetine benzer. Bu sekiz duvarın dört kapısı vardır ve melekler burada ibadet ederler. Mescid-i Aksa'nın yapımına Hz. Davud başlamıştır. Hz. Davud, kubbenin meydanını baştanbaşa demir parmaklıkla kaplamıştır. Bu kaplamalar adeta birer zırh gibi kubbeyi korur. Kubbetü's-Sahrâ'nın sekiz köşe yapılmasıyla Davut yıldızının bir benzerlik taşıdığı görülmektedir. (Garib-nâme, C.2/1, s. 25/6-7)

Allah tüm âlemi yaratıp, her bir canlıya rızkından ihsan etmiştir. İnsanlar, hayvanlar, bitkiler vs. hepsi bu rızkla hayatlarını sürdürür. Her bir canlıya bir sebep vererek dünya hayatını sürdürmesini tesis etmiştir. Halk içinde öyle insanlar vardır ki bu kullara Allah diğerlerinden daha fazla zenginlik vermiştir. Bu sekiz kişiden ilki ömrünü ibadet ve duaya adayan kişidir. İkinci tip insan ise ilim ve hünerde eline aldığı bütün işleri başarıyla tamamlayan kişidir. Üçüncü tip insan ise bilimle uğraşan ve fikir üreten kişidir. Halk içinde zengin dördüncü tip insan ise Allah'ın razı olup devlet verdiği, gönlünden geçene kavuşan kimsedir.

Beşinci zengin insan ise Allah'tan gelene razı olan ve rızk için endişelenmeyen kanaatkâr kimsedir. Altıncı zengin insan ise ihtiyarları ganimet ve fırsat bilip onlara gece gündüz köle gibi hizmet eden kişidir. Yedinci tip insan akıl sahibi olan aklıyla her işten çıkan kişidir. Son olarak kibirden uzak yaşayan kişi dünya hayatında zenginliğe ve bol nimete kavuşmuştur. Halk içinde sekiz türlü insana, diğerlerinden daha fazla bağıшта bulunmuştur. O sekiz türlü kişinin her biri bir dereceyle insanlar arasında ulu ve değerli bilinip sayılmışlardır. (Garib-nâme, C.2/1, s. 43/3-4)

Lîki halk içre sekiz dürlü kişi
 Kamudan artuk-durur bahşâyîşi
 Her biri bir mertebeye ol sekiz
 Hem uludur halk içinde hem 'azîz

Aşk kavramı edebiyatımızda sıklıkla yer alır. Âşık Paşa, Garib-nâme'de âşık olan kimsede beliren sekiz hali anlatmıştır. Bunlardan birincisi âşığın gönlünün tamamen sevgiyle dolu olmasıdır. Âşık olan kişide beliren ikinci hal sevgilinin aşkından gözüne uyku girmemesidir. Bu kişi gece gündüz sevgiliyi düşünür ve uyuyamaz. Beliren üçüncü hal ise âşığın kendine hâkim olamamasıdır. Bu kişi hiçbir yerde durup dinlenmez, hiçbir şeye tam manasıyla bağlanamaz. Âşık

olan kimsede görülen dördüncü hal ise ar ve namus kavramı yok olup ve ağırbaşlılık hali sona ermesidir.

Âşık olan kişide görülen beşinci hal ise insanların diline düşmesidir. Sevgilinin muhabbetiyle perişan olan kişi halkın diline düşer. Âşıktaki beliren altıncı hal şöyledir: Kişi evini, barkını, yuvasını her şeyini terk eder. Zihninde sadece sevgilisi vardır. Her şeyi terk eden âşığın yedinci hali kimsesiz kalması ve gönlünden geçenleri kimselere anlatmamasıdır. Sekizinci halde âşık artık dünya ve ahiret nimetlerinden elini çeker ve sadece sevgilinin muhabbetini düşünür olur. (Garib-nâme, C.2/1, s. 117/10-II)

Allah, insanı yaratırken ona eşsiz ilmini katmıştır. Âşık Paşa yaratılan bu eşref-i mahlûkatın vücudunda sekiz kapının bulunduğunu söyler. Bunlar; kulak, göz, burun, ağız, boşaltım sistemi, insanın üremesine yarayan aynı zamanda takdir-i ilâhi olan sıvı, eller ve ayaklardır. Tüm bu kapılar insana dünya hayatında yardımcı olan, günlük işlerini yerine getiren, üremesini sağlayan gereçlerdir. Kusursuz olarak yaratılan insanda bu duyular mevcuttur.

7.9. Dokuz

Âşık Paşa, Garib-nâme’de dokuzluları anlatırken dokuz feleğe vurgu yapmıştır. Allah, yedi feleği ve dokuz göğü eşsiz olarak yaratmış, yer ve gök ehlini buraya göndermiştir. Canlı ve cansız varlıklar, melekler, cinler hepsi bu âlemin birer üyesidir ve Allah’ın emrindedir. Bu dokuz feleğin içine dokuz varlığı nakşederek canlıların bunlardan faydalanmasını sağlamıştır. Bu dokuz varlıktan birincisi yeryüzünün hazinesi olan madenlerdir. Allah insanı topraktan yaratmış ve ona ruh üflemiştir. Yine toprağı insana rızık kılarak ondan madenler vermiştir. İkinci varlık ise bitkiler, üçüncüsü hayvanlar ve dördüncü varlıkta insandır. Beşinci varlık gök ehli olan melekler, altıncısı Allah’ın lanetlediği iblis, yedinci varlık ise Süleyman Peygamber döneminde O’nun emrinde olan cinlerdir. Allah sekizinci varlık olarak perileri, dokuzuncu varlık olarak da Gayb Erenleri göndermiştir. (Garib-nâme, C.2/1, s. 351/9)

Gayb Erenler; gayb âleminde gezen, göze görünmeyen ve durumunu kendilerinden başkalarının bilmediği insanlardır. İsterlerse, doğuya ve batıya ulaşırlar; dağları aştıkları gibi, hangi varlığa bakarlarsa baksınlar, atom ve moleküllerine kadar görürler. Bunların nerede olduğunu kimse bilmez; ancak istediğiniz an yanınızda bulursunuz, bu bakımdan dilediğiniz yerde olurlar. (Garib-nâme, C.2/1, s.369-371/II-1-4)

Allah insanları dokuz bölükte yaratmıştır. Onlar üçer üçer ayrılarak sınıflanır. Bunlar Üst sınıf, orta sınıf ve aşağı sınıftır. Üstün sınıflı insanlar kendilerine kitap indirilen peygamberlerdir. Zahir ve batın ilimlere sahip, mucizeler gösteren peygamberler Allah’ın emir ve yasaklarını insanlara tebliğ etmişlerdir. Allah’ın gönderdiği peygamberlerin orta sınıfı ise kendilerine kitap gönderilmeyen nebilerdir. Alt derecede ise rüyalarında gizli ilimlere sahip olan kişilerdir.

Halkın orta derecesinde bulunan kişiler üç tanedir. Bunlar evliyâlar, hikmet sahipleri ve âlimlerdir. Halkın en aşağı tabakasında yer alan tipler şöyledir: üstün tip müminler, orta tip münafıklar ve en aşağıda yer alan kişiler de kâfirlerdir. (Garib-nâme, C.2/1, s.395-397/9-10-II/ 1-2)

Garib-nâme’de tasavvuf yolcusunun geçmesi gerek dokuz yol anlatılır. Bu yollar; talep, aşk, gurbet, kurbet (yakınlık), hayret, vuslat, istiğna (senlik-benlik kavgasının yok olması), fena ve birliktir. (Garib-nâme, C.2/1, s.435-437/6-10-II/ 1-10)

Âşık Paşa dokuzluları anlatırken bir çocuğun anne karnında dokuz ay durmasına da değinmiştir. İşte bu dokuz aylık bir zamandır; iyi kötü, zengin fakir kim olursa olsun, herkes dokuz ayda doğmuştur. (Garib-nâme, C.2/1, s. 467/4)

Sûrete va‘de olupdur tokuz ay

Tokuz ayda togdı bu yohsul u bay

İnsanın aklında harmanladığı sözün ortaya çıkması için dokuz konaktan geçmesi gerekir. Bu konaklar; akıl, can, dil(gönül), nefis, sırt, kol, el ve parmaklar ve kalemdir. (Garib-nâme, C.2/2, s. 527-529/6/5-9)

Alplik geleneği Türklerin, Türkistan'dan getirdiği bir kavramdır. Alpler devletin savunuculuğunu üstlenmiş askerlerdir. Eren kavramı ise Türklerin Müslüman olmalarıyla ortaya çıkmıştır. Ahmed Yesevî bu iki kurumu tek çatı altında toplar. Bu alperenlik kurumu Türklere Anadolu'nun, Balkanlar'ın ve Avrupa'nın kapılarını açmıştır. Âşık Paşa tıpkı Ahmed Yesevî gibi Alperenlik kurumu hakkında bilgiler verir ve vasıflarını anlatır.

Garib-nâme'de Alp olan kişinin ihtiyaç duyduğu dokuz nesne vardır. Bunlar; sağlam bir yürek, önüne geçilemez bir kuvvet, canından geçebilme gayreti, at, zırh, yay, kılıç, süngü ve sırtını kolayca yaslayabildiği ve cenk ettiği arkadaşısıdır. (Garib-nâme, C.2/2, s. 551-561/1-10)

Eren'in sahip olması gereken dokuz şey ise şöyle geçmektedir: Kişi ilk önce veli olmalıdır. Nefsin gücünü yok etmek, her işin üstesinden gelmek için kifayet, aşk, tevekkül, Hz. Muhammed'in beline kuşandığı şeriat, ilim ve yine arkadaşısıdır. Garib-nâme, C.2/2, s.565-577/1-10)

Âşık Paşa alp ve eren'in ihtiyacı olan nesne ve vasıfları ayrı ayrı dokuz maddede toplamıştır. Toplamda bu on sekiz maddeye sahip olan alperenler Devlet-i 'Aliyye'nin temelini oluşturmuşlardır. Yaptıkları fetihlerle hem Türk Cihan Hâkimiyet düşüncesini tesis etmişler hem de Allah'ın adını dilden dile yaymışlardır. Bu maddelerde Müslüman Türk'ün sahip olması gereken nitelikler yer alır.

Garib-nâme'de yer alan On Sayısına geçmeden önce eserde yer alan diğer sayılar hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir.

8. Garib-Nâme'de Yer Alan Diğer Sayılar

8.1. On iki

On iki sayısı bir yılı belirtmek için kullanılmıştır. Sen onu kervanların yıl boyu, on iki ay gelip geçtiği iki kapılı bir kervansaray farz et. (Garib-nâme, C.1/1, s.457/2-3)

Eyle san bir dü der kervânsarây

Kâruvân durmaz geçer yıl on iki ay

8.2. Kırk

Kırk sayısı yıl ifadesi olarak yer alır. İnsan ömrünün kırkıncı yılından sonra olgunlaşmaya başlayarak dünyevi şeylerin geçiciliğinin farkına varır. Kırk sayısı on sayısının on sayısının katı olması nedeniyle önemlidir. " Bunlar kırk yıl kadar güzel bir uyum içinde olurlar; fakat kırkı geçince; -her biri hayata doyar, usanıp aslını anmaya başlar ve ona yönelir"(Garib-nâme, C.1/1, s.503-505/10-II/1-2)

Kırk yıl olinça bular hôş sâzıkâr

Çünkü geldi geçdi kırkdan rûzigâr

Kırk yıl olinça bular hôş sâzıkâr

Çünkü geldi geçdi kırkdan rûzigâr

Sîr olur her biri 'ayşdan usanur

Aşlın añar aslı üzre uzanur

8.3. Yetmiş

Âşık Paşa yetmiş sayısını bir kat ifadesi olarak kullanmıştır. Cennetin dünyaya nazaran yetmiş kat daha büyük olduğunu söylemiştir. Müminlere, her biri yetmiş defa bu dünya büyüklüğünde olan

köşkler hazırlanmıştır. (Garib-nâme, C.2/1, s.9/7-10-II)

Mü'mine yitmiş vire şol köşkleri

Kim ola yitmiş bu dünyâça biri

8.4. Seksen-Doksan

Seksen ve doksan sayıları yine onun katları olduğundan insanın olgunlaşma sürecinde kullanılmıştır. Bu zamanda, en çok yaşayan seksen yıl ömür sürer, doksan yaşına basınca aklı şaşırır, bunayıp matıflar. (Garib-nâme, C.1/1, s.409/4-5)

Şimdi hûd çok yaşayan seksen yaşar

Doksana irer-ise 'aklı şaşar

8.5. Bin

Garib-nâme'de bin sayısı on sayısının yüz katı olarak çokluk, fazlalık anlamıyla geçmektedir. "Manada öyle kimseler rızıklandırılır ki onların marifetinden bin kiler dolar." (Garib-nâme, C.1/1, s. 423/7-8)

Mün'im olur ma'nide ol kimseler

Ma'rifetden tolu anda biñ kiler

8.6. Yedi Bin

Garib-nâme'de yedi bin sayısı şathiyyeli olarak kullanılmıştır. Allah'ın ilminin yedi bin yıl kaynayıp piştikten sonra insanlara sunulduğu söylenir. Yine on sayısının katı olması hasebiyle olgunlaşma ibaresi olarak kullanıldığı görülür. "Yedi bin yıl kaynayıp piştikten sonra; bütün dinlere daveti makam oldu" (Garib-nâme, C.1/2, s.587-589/10-II/ 1-2)

Yidi biñ yıl kaydadi bişdi tamâm

Kamu dîne da'veti oldu makâm

8.7. Yüz Bin

Yüz bin cennet, çokluk ifadesi olarak kullanılmıştır. "Bu cennet hurisinin ne olduğunu dinle; bunun birisi yüz bin cennet gibi kıymetlidir" (Garib-nâme, C.1/1, s.481/I)

Bir işid nedür bu uçmak hûrisi

Yüz biñ uçmak bigi degir birisi

8.8. Yüz Yirmi Dört Bin

Allah'ın yüz yirmi dört bin mutfağının olduğu ve kullarının bu mutfaktan rızıklandığı anlatılmıştır. Allahu tââla bu sofrayı yüz yirmi dört bin mutfak yapmayı diledi. (Garib-nâme, C.1/2, s.587/5-9)

Çün diledi hak bu hönı mutlakâ

Düzdi yüz yigirmi dört biñ matbaha

9. Garib-nâme'de On Sayısı

Âşık Paşa, Türk edebiyatının Anadolu'daki önemli eserlerden biri olan Garib-nâme eserini Türk milleti için kaleme almıştır. O dönemde Türkçe hor görülmekte, araştırılıp incelenmemekte ve kimse tarafından ilgi görmemektedir. Pîr-i Türkistan gibi Türk milletinin kendi dilinde eserler okumasını, hikmetlere erişmesini amaç edinerek eserini yazmıştır. Eserini H.730/M.1330'da yazmıştır.

"On bölüm halinde yazılan eser, nüshalarına göre beyit sayıları değişiklik gösterir. Bazı kaynaklarda 10.293 bazılarında 10.105 beyit olduğu zikredilir. Başta Farsça bir önsöze yer veren eser, baştan sona kadar; Fâilâtün Fâilâtün Fâilün vezni ile yazılmıştır. Elvan Çelebi eserin; Âşık Paşa'nın gönlüne sunulmuş bir kitap olduğunu, on bölümden meydana geldiğini; her bölümde kimi açık, kimi örtülü ibret ve hikmetler anlatan kıssalara yer verdiğini, bunların bazılarının ilim sırrı, bazılarının ilim nuru olduğunu, böylece kudret ilmini anlattığını, bu kitaptaki hakikatlerin ve inceliklerin anlatılamayacağını eserin adeta bir cevher olduğunu dile getirmiştir. On bölümden meydana gelen eserin her bölümünün ayrı ayrı on kıssaya yer vermesi ve bölümden bölüme genişleyerek, bir nizam içinde gittikçe açılması Garib-nâme'nin en dikkat çekici özelliğidir. (Güler, 1988: 9)

Eserdeki konular birbiri ardına açılıp genişlemektir. Bunu bölümleri takip ederek her bölümü on ile çarptığımız takdirde (10+20+30+40+50+60+70+80+90+100=) Garib-nâme'nin en azından 550 konuyu işlediğini belirtebiliriz. Açıldıkça genişleyen konular Âşık Paşa'nın deyiimiyle nelerin olduğunu gösteren bir kâinat aynası ile karşılaşır ve zerreden güneşlere yol alır, hikmet ve sırlara kavuşmuş oluruz. İşte Garib-nâme'nin en önemli özelliği budur" (Yavuz, 2000: 45).

Garib-nâme yazılırken on sayısı üzerine kurgulanmıştır. Âşık Paşa onluları anlatırken kitabını niye on sayısı üzerine dizayn ettiğini önceki âlimlerin hesap ilmini hep on sayısı üzerinde yapmalarına bağlamıştır. Bu sebeple eserini on bölüm üzerinde on kısma ayırmıştır. Her bölümde şaşıllacak ifadelerle, garip kıssalarla on yaratılışın ve sanatın güzelliklerini söylemiştir. (Yavuz, 2000: 47).

"Âlemdede Allah'ın bütün esmâ sıfatlarının tecelli ettiği tek mahlûkat insandır. İnsanlar arasında da Allah'ın bütün esmâ ve sıfatlarının kusursuz şekilde tecelli ettiği kişi insan-ı kâmilidir" (Ergül, 2015: 261). On sayısı da sayı metodolojisine göre insanın olgunlaşması, eşref-i mahlûkat olan insanın mükemmelliğine yaptığı atıfla ortaya çıktığı düşünülebilir. (Schimmel, 2000). Ahmed Yesevî dört kapı kırk makamını on sayısı üzerine kurmuştur. Her dört kapının onar bölümünden geçen tasavvuf yolcusu kemâle erer ve seyr-i sulûkunu tamamlar. Tıpkı Ahmed Yesevî gibi Âşık Paşa'da temsil ettiği Horasan geleneğini Anadolu'ya taşımıştır. Garib-nâme adlı eserini on bölümde yazarak, her bölümü on kıssayla anlatmıştır.

Âşık Paşa'nın Garib-nâme'yi on sayısının üzerine kurgulamasının bir diğer nedeni de Kur'an'da Allah'ın on kez övdüğü ve on kez yerdiği kişileri tespit etmiş olmasıdır. (Yavuz, 2000, s.46). Allah'ın on kez övdüğü tipler şöyledir: pişman olup tövbe edenler, ibadet edenler, rükûda eğilenler, secde edenler, Hak'tan gelene razı olanlar, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmek için yolculuğa çıkanlar, Allah'ın emirlerinin yapılmasını söyleyenler ve yasaklarına engel olanlar, Hakk'ın hukukunu gözetip İslam'ın değiştirilmesine, ona hurafe ve bidatlerin sokulmasına engel olan âlimleridir. Allah bu on kişiyi sever ve onlara rahmetiyle muamele eder. (Garib-nâme, C.2/2, s. 935/2-7-10)

Allah'ın yerdiği ve rahmetinden mahrum kalacak olan on kişi vardır. Âşık Paşa bu on kişiyi Kur'an'dan tespit etmiştir. Bu kişilerin isimleri şöyledir. Bunlardan biri Allah'ın *külle hallâf* dediği her işe doğru yanlış yemin edenlerdir. Biri zelil kıldığı ve *mehîn* diye adlandırdığı insanların uçarı tabiatlısı olanlardır. Biri Kur'an-ı Kerim'de *hemâm* diye zikredilen ve bire beş katarak söyleyenlerdir. Biri *meşşâ* olarak anılan ve gece boyunca hep kötülük yapan kimselerdir. Biri

nemîm diye isim taktığı koğuculuk yapıp söz taşıyanlardır. Biri *mennâ*’ dediği anlam olarak insanların iyilik yapmalarına engel olan kimselerdir. Biri *mu’ted* olarak zikrettiği anlamı ölçsüz, ipe sapa gelmez insanlardır. Biri yüce Allah’ın *esîm* dediği gınahtan ayrılmayan aşağılık kimselerdir. Biri *’ütüll* diye zikrettiği çirkin huylu; kaba saba, kırıcı adamlardır. Biri de *zenîm*; kötülükle damgalı kişiler olarak adlandırılır. Yani Allah ona haramdan doğan dedi. (Garib-nâme, C.2/2, s. 941-943 /1-10/1-2). On sayısının gizemi ayetlerde de karşımıza çıkar.

Hak ona gör ne didi Kur’ân-ıla

On için gelmiş-idi ol kâmile

Kur’an-ı Kerîm’de o on şeye ne dediğini bir gör; çünkü on ile tamamlanır sözü bu on için gelmiştir. Nerede on var ise; o on kişinin olgun hale gelmesi gibi kemal buldu. (Garib-nâme, C.2/2, s. 951/5-10-II/ 1)

Âyet: Tilke ‘aşeretün kâmile-tün- “Bunlar tam ondur.” 2/196

Kanda kim on var-ısa oldu kemâl

Nitekim ol on kişi buldı kemâl

Âşık Paşa hesap âlimlerinin tüm hesaplarını on sayısı üzerine yaptığını söyler. Biri on kez saysan on olur; onu da on kez saysan yüz olur. "Yüzü on ile, yüz defa da saysan bin olur; çünkü bir yüz on yüz olup binler dolar. Bini on kez saysan on bin; on bini de on yol saysan yüz bin olur. Kimse yüz bini on kez sayamaz; sende sayma ve tekrar, o ona gel. Bu hesabın boyu gökyüzüne de çıksa; aslı bir, sınırı ve boyu da ondur. İşte yerde ve gökte sayılan bu on ile bütün işler inceden inceye hesaplanıp bilindi. O yüzden bu kitabın aslını on yaptık, bölümlerinde de o on kıssaya yer verdik. (Garib-nâme, C.2/2, s. 951-953/7-10-II/1-5)

Aşere-i Mübeşşere, cennetle müjdelenen on kişi, onluların birinci kıssasında yer alır. Bu kişilerin niye on kişi olarak belirlendiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bu sahabiler: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Sa’d b. Eb u Vakkas, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Abdurrahman b. Avf ve Said b. Zeyd hazretleridir. Yüce Allah; Ey Muhammed! Ben bu on kişinin yeminlerini kabul ettim; sen şahit ol dedi. (Garib-nâme, C.2/2, s. 631/8-10-II)

Hak didi kim yâ Muhammed tanug ol

Şol onuñ ben ‘ahdini kıldum kabul

Yüce Allah insanı yaratırken ona on değerli nesne bahşetmiştir. Bu nesneler: Akıl, Fazilet, Kuvvet, Saltanat, Soy (Neseb), Sevinç, İnsanın üstünün başının iyi olması ve Karnının tok olması, Dervişlik, Alçak gönüllük ve Allah’ın yardımınıdır. (Garib-nâme, C.2/2, s. 647-675/1-10)

Allah’ın en şerefli mahlûk olarak yarattığı insanda sevmediği on özellik şöyle sıralamıştır. Açgözlülük, cimrilik, boşboğazlık, açgözlülük, kadınların utanmazlığı, hükümdarlardaki çabuk öfke, Allah için savaşa gidenin korkması, zahitlerin çok ibadet sayesinde büyülenmesi ihtiyarlardaki günah ve bozukluk, hayır sahibinin gösteriş yapması, doğru bilinenlerin yalan söylemesi gibi dünyevi kötü hasletleri yapan kişiler Allah’ın rahmetinden uzak kalırlar. İşte söylediğim o on kişi bunlardır; eğer o on işi onlar işlerlerse, zelil olup ayaklar altında kalırlar. (Garib-nâme, C.2/2, s. 701-703/7-10-II/1-7)

Uşbulardur eytdüğüm ol on kişi

Hôr olur işlerse bunlar on işi

İnsanın dünyada on çeşit arkadaşı, yoldaşı vardır. Kim bu on kişiyle dost olursa fitne ve kötü huydan uzak kalır. Bu on arkadaş; Allah, Hz. Peygamber, 4 İmam (İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe, İmam Malik, İmam Muhammed Eş-Şafii, İmam Ahmed Hanbel)Velî-Evliyâlar, Âlimler,

Hocalar, Arkadaş, Anne ve Baba, Usta ve Sultan'dır. Bir kimsenin dünyada şu şekilde on dostu varsa; onun akli fitneye düşmez ve gönlü sıkıntıda olmaz. (Garib-nâme, C.2/2, s. 769/5-6)

Kimsenüñ kim dünyada on döstü var

Niçün ola 'aklı meftûn gönli dar

Dünya hayatında gerçek insanın on alâmeti vardır. Bu alametler; insanın tefekkür etmesi, gönül gözünü açması, tasarruf etmesi, anlatması, tövbe etmesi, iyi ile kötüyü ayırması, yakınlık yani takarrüb ederek Allah'a kavuşması, onuncu ve son alâmet ise vaslattır. Bu on alâmet insanın Allah'a kavuşmasıyla neticelenir. (Garib-nâme, C.2/2, s. 809-833/ 1-10)

Allah'ın dünyaya gönderdiği on değerli nesne vardır. Bu nesneler; Kur'an, Hz. Muhammed Mustafa, saltanat, akl-i kü'l, doğru olan Hak ilmi, vücutları diri tutan can, miskinleri ve düşkünleri bilen gönül, yürekleri kaynatan aşk, halkı oynatan nefis, ve dokuz felektir. İşte açık gizli ne varsa, dünyayı nizam intizam içinde tutanın bu on şey olduğunu biliniz. (Garib-nâme, C.2/2, s. 883/5-10)

Uşbu ondandır bilün zabt-ı cihân

Ne ki varsa âşikârâ vü nihân

Âşık Paşa Onluların dokuzuncu kıssasını, gönül gözü açık olan insanlara on öğüt vererek kapatmıştır. Bunlar; Hakk'a gönülden bağlanıp güvenmek; bir de halka insaf etmektir. Biri nefsinin isteklerine karşı gelip ona eziyet etmek, biri de büyüklerin hizmetlerinde bulunmaktır. Biri ise, küçüklerle şefkat göstermek; bir diğeri de öğüt vermektir. Biri düşmanlara yumuşak davranmak; bir de fakir ve yoksullara ihsanda bulunmaktır. Bir diğeri cahiller karşısında susmak ve âlimlere tevazu göstermektir. Bu on öğüdü kendine şiar edinen kişi Hakk'a ulaşır. İşte bu on öğüdü tutan Hakk'a ulaştı ve Allah yolunda ebedî ömür buldu. (Garib-nâme, C.2/2, s. 919/6-10-II/1)

Uşbu on pendî dutan irdi hak'a

Hak yolında buldı ol 'ömr-i bekâ

Sonuç

Sayılar yüzyıllardır hayatımızın ve inanç sistemlerimizin içinde yer alır. İnançların gelenekselleşmesinde önemli bir rol oynayan sayılar; milletlerin genetik hafızalarında çeşitli yerler işgal etmektedirler. Bir, üç, beş, dokuz, on iki, kırk gibi sayıların yanında on sayısı da kültür ve inanç coğrafyamızda çok önemli bir konumdadır.

Yaptığımız araştırmalarda, on sayısının kaynağının eski inançlardan beslenen törelerimiz ve İslamiyet olduğu öne çıkmaktadır. Köken olarak son, bitmişlik anlamı taşıyan on sayısı; Hz. Âdem'in on suhufundan, Hz. Musa'nın on emrine, Hinduizm'den Budizm'e kadar geleneksel inanç sistemlerinde sembol olarak kullanılmıştır.

On sayısının Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerin farklı sure ve ayetlerde insanın kemale ermesi, mükemmelleşmesi ve olgunlaşması için kullanıldığı tespit edilmiştir. Cennetle müjdelenen on sahabi, iyiliğe karşı verilen on katı mükâfat, yemin eden kişinin on fakiri doyurması veya giydirmesi gibi hususlar on sayısının İslamiyet'te yer alan ana hususlarıdır. Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce on sayısını farklı alanlarda kullanmışlardır. Boyların tasnifi ve askeri kavramlarda kullanılan on sayısı, tasavvuf anlayışıyla birlikte tıpkı İslamiyet'te olduğu gibi insanın olgunlaşmasına, mükemmelleşmesine yaptığı katkıyla karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel Türk Tasavvufu'nun en önemli temsilcisi olan Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, on sayısına ziyadesiyle önem vererek, hadislerden aldığı ilhamla, insan-ı kâmil'in şartlarını on sayısı üzerine düzenlemiştir. Ahmed Yesevî'nin, hikmetlerinde ve Fakr-nâme'sinde özel anlam

yüklediği on sayısının; insanın kemale ermesi için gerekli temel vasıflar olduğu görülmektedir. Yesevî, tasavvuf yolculuğuna çıkan kişinin dört kapı kırk makamı sırasıyla geçmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu dört kapının her biri on makamdan oluşur. Ahmed Yesevî Fakr-nâme eserinde insanın olgunlaşması için gerekli olan On Makam, On Nûr, On Yol, On Orun'u sıralamıştır.

Ahmed Yesevî'den sonra Anadolu'da on sayısını öne çıkartan ve eserini bu sayı üzerine kurgulayan mutasavvıf Âşık Paşa'dır. Âşık Paşa'nın Garib-nâme adlı eserini on bölümde kaleme aldığı görülmektedir. Garib-nâme birlilerden başlayarak onlulara kadar iç içe geçmiş konulardan oluşur. Her bölüme on kıssa yerleştiren Mutasavvıf, kâinatın sırlarını ve hikmetlerini bu on bölümde yansıtmıştır. Anadolu'da yaşayan Türkmenlere yol gösterici olan Âşık Paşa eserini Türkçe yazarak bu hikmetlerin herkes tarafından okunup anlaşılmasını amaçlamıştır.

Birliler anlatılırken, Allah'ın birliğine (tevhid) vurgu yapılmıştır. İkinci bölüm çift olan şeyler üzerine kurulmuştur. Bir olan Allah çift olarak yarattığı her şeyi tek merkezden yönetmektedir. Üçlüler anlatılırken; zamanın üç aşamada gerçekleştiği, insanın vücudunda yer alan üç konak gibi dünyevi konulara değinilmiştir. Dünyada var olan dört unsur anâsır-ı erba'a dörtlülerin temel konusudur. Vücut, akıl, nefis ve canın insanın dört temel unsuru olduğundan bahsedilmektedir. Allah âlemi beş kat olarak yaratmıştır. Beşlilerin en önemli konusu âlemin beş kat yaratılmasıdır. Altılılarda geçen önemli konular; Allah'ın yer ile gök arasındaki varlıkları altı günde yaratması, hoca ve öğrencisinin birbirlerine karşı altı şartıdır. Garib-nâme'de âlemin yedi kat olması ve bu katlarda yedi iklimi, yedi denizi, yedi yıldızı ve tasavvuf ehlinin karşısına çıkan yedi engel, yedililerde anlatılmıştır.

Allah emir ve yasaklarına uyup güzel amel işleyen kullarını ortasından sonsuz ırmaklar akan sekiz cennetle mükâfatlandıracağını müjdelemiştir. Bu bölümde sekiz cennet, Mescid-i Aksa'nın sekiz köşesi, insan vücudunun sekiz kapısı anlatılmıştır. Allah dokuz feleğin kendi ilminden yaratmıştır. Bu dokuz göğün altına dokuz varlığı yerleştirerek ilmini yeryüzüne naksetmiştir. Tasavvuf yolcusunun geçmesi gereken yol ve erenin sahip olması gereken vasıflar bu bölümde anlatılmaktadır.

Görüldüğü üzere her bölüm iç içe geçmiş yaratılan tüm varlıkların birer adım atarak olgunlaşması üzerine kurgulanmıştır. Eserin yazılmasındaki temel amaç insanın olgunlaşması ve gizli sırlara ermesi üzerinedir.

Garib-nâme'de birden dokuza kadar tamamlanan bölümlerin yanı sıra; kullanılan diğer önemli sayılar şöyledir: On iki kırk, yetmiş, seksen-doksan, bin, yedi bin, kırk bin, yüz bin gibi sayılar da yer almaktadır. Bu sayıların on iki hariç olarak hepsinin on sayısının katları olduğu görülmektedir. On iki sayısı bir yılın tamamlanmasına işaret olarak kullanılmıştır. Kırk sayısı; on sayısının katı olması ve insanın olgunlaşmaya giden yolda önemli bir sayı olması bakımından önemlidir. Yetmiş sayısı yine onun katıdır. Cennetin dünyadan yetmiş kat daha büyük olması eserde geçen en önemli örnektir.

Seksen ve doksan sayısı insan ömrünün son dönemlerine atfedilerek kullanılmıştır. Bu yaşlarda insanın olgunlaşma süreci tamamlanmış olur. Bin sayısı on sayısının katı olarak önemli bir sayıdır. Marifete ulaşan kişi çevresindekilere bin kat hikmet söyleyerek onlara gizli olan ilimleri aktarır. Yedi bin sayısı ise Allah'ın ilminin yedi bin yıl kaynayıp piştikten sonra insanlara sunulması olarak geçer. Bu ifade alegorik olarak ortaya konulmuştur. Yüz bin ve yüz yirmi dört bin sayıları; Allah'ın yüz bin cenneti ve yüz yirmi dört bin mutfakı ifadeleriyle geçer. Bu sayılar Allah'ın sonsuz rızık sahibi olduğu ve kullarına dağıttığına işaret eder.

On sayısı Âşık Paşa'ya göre insan-ı kâmilin sembolüdür. Bu hususta Ahmed Yesevî ile büyük benzerlikler taşımaktadır. Eserini on sayısı üzerine kurgulayarak Horasan geleneğini Anadolu'ya taşımıştır. Ahmed Yesevî'ye nazaran eserinde on sayısını daha belirgin olarak kullana

Âşık Paşa eserini baştan sona on sayı dairesinde kaleme almıştır. İnsanın olgunlaşması için gerekli olan vasıflarını tek tek sıralayarak diğer mutasavvıflara önder olmuştur.

Eserin onuncu bölümünde; Allah'ın övdüğü ve yerdiği on kişi ve ayetlerde geçen on ifadeleri yer alır. Allah'ın on kez övdüğü kişiler emir ve yasaklarına uyan, ibadetlerini yerine getiren ve Kur'an ahlakıyla hayat süren kişilerdir. Allah'ın on kez yerdiği kişiler ise kötü işler yapan, yalan, dedikodu, iftira, yalan yere yemin eden, haramdan doğan kişiler gibi toplumca değer görmeyen, ahlaksız kişilerdir. Âşık Paşa bu konuları Kur'an'dan tespit ederek ortaya koymuştur.

Aşere-i Mübeşşere (Cennetle müjdelenen on kişi) ve hesap âlimlerinin on sayısı üzerinden işlemler yaptığı söylenmektedir. Allah'ın dünyaya gönderdiği on değerli nesne –bunlardan en önemlisi Hz. Peygamberdir- ve gönül gözü açık olan insanlara on öğüt eserin bölümleri içerisinde yer almaktadır.

Allah insanı dünyaya gönderirken yanına on çeşit arkadaş vermiştir. Garib-nâme'de kim bu on arkadaşla hemhâl olursa Allah'ın rahmetine kavuşur denmektedir. Bu on kişi Allah, Hz. Peygamber, Dört İmam, Veliler, Âlimler, Hocalar, Arkadaş, Anne-Baba, Sultan ve Usta'dır. Bu on kişi dünya hayatında insanın yoldaşı ve tutunacağı on daldır.

On sayısının bir diğer maddesi de Allah'ın dünyaya gönderdiği on değerli nesnedir. Hz. Peygamber ve Kur'an-ı Kerim bu on nesnenin en önemlileridir. Dünyayı düzen ve tertip içinde tutan bu on nesne Âşık Paşa'ya göre dünyanın direkleridir.

Âşık Paşa onluların dokuzuncu kıssasını gönül gözü açık olan insanlara on öğütlerle bitirmektedir. Bu ifadeden anlaşılabileceği üzere gönül gözü açık olmayan insana ne öğüt verilse boşa gidecektir. Bu on öğütü tutan kişinin dünya ve ahiret hayatında refaha kavuşacağı söylenmektedir.

Hikmet ehli olan Ahmed Yesevî, Fakr-nâme eserinde insanın olgunlaşmasının dört kapı on makama bağlı olduğunu on yol, on ürün, on makam gibi konuları maddeler halinde anlatmıştır.

Âşık Paşa'da Garib-nâme eserinde birden ona kadar insanın olgunlaşma aşamalarını detaylı olarak vermiştir. On sayısıyla tamamlanan eser insan-ı kâmil'in nasıl olması gerektiği sorusuna cevap vermektedir.

Bu iki önemli Türk mutasavvıfı da bünyelerinde barındırdıkları İslam inancı ve Türk töresini eserlerine yansıtmışlardır. Milletine hizmet etme aşkıyla yapılan bu çalışmalar, bazen öğüt verme, bazen uyarma şeklinde kaleme alınmıştır. Her ikisi de yeni bir toplum inşa etme amacıyla yola çıkmışlardır. Görevlerini başarıyla yerine getiren Âşık Paşa ve Ahmed Yesevî ortaya koydukları mukaddesat ile gelecek devirlerde yetişecek olan mutasavvıflara insan-ı kâmilin nasıl olması gerektiği detaylı olarak anlatarak, onların yollarını aydınlatmışlardır.

Sonuç olarak on sayısının kutsiyeti; kadim inanç ve geleneklerden, İslâmiyetten ve Türk törelerinde etkilenecek önce Ahmed Yesevî'yi sonra da Âşık Paşa'yı etkilemiştir. İnsanın olgunlaşma sürecini on sayısıyla tesis eden mutasavvıflar, insan-ı kâmilin vasıflarını on aşamada ortaya koymuşlardır. Hem Ahmed Yesevî hem de Âşık Paşa on sayısını insan ve inanç olgunluğunun temeli olarak kullanmıştır.

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1991). Kutadgu Bilig. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Baştürk, M. (1995). "Parmakları Sayma Biçimi ve Kökenlerinden Hareketle Türkçede Sıra Sayı Sisteminin Oluşumu". Ankara.
- Cengil, A. (Bila Tarih). Zahor'dan Seçmeler, İstanbul.

- Çavuşoğlu, A. (2000). Osmanlı Şiir Tarihi I-II. Ankara: Akçağ Yayınları
- Diyanet İslam Ansiklopedisi “Âşûrâ Maddesi”, C.4, S.25
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c04/c040024>. 17.04.2018-16.00
- Durbilmez, B.(2008). "Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar" Turkish Studies, Kayseri.
- Durbilmez, B. (2011). "Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar" Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks, Kayseri.
- Durbilmez, B. (2007). "Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgeciligi" Millî Folklor Dergisi.
- Eraslan, K. (2016). Yesevî'nin Fakr-nâmesi. Ahmed Yesevî Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi Yay. No.32. Ankara: Snf Yay.
- Erdi, S.- Yurteser, S. (2005). Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lügâti't-Türk, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ergin, M. (2003). Orhon Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Ergül, N. (2015). "İnsan-ı Kâmil-Güzel Ahlak İlişkisi" , JASSS, International Journal of Social Science Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS> 2916 Number: 35, p. 259-270, Summer I, Adıyaman.
- Erünsal, İ.-Ocak A. Y. (1984). Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibü'l- Ünsiyye. İstanbul: Edeb. Fak. Mat.
- Gül, M. (2010). "14. Yüzyıl Eski Anadolu Sahasında Oğuz Lehçesiyle Yazılmış Eserler Üzerine Yapılan Başlıca Bilimsel Yayınlar, JASSS, International Journal of Social Science, Volume 3 Issue 2, p. 1-21, Winter, Adıyaman.
- Güler, Kadir (1990). "Garib-nâme'de 9. ve 10. Bablar" Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Güler, K. -Tingiroğlu, Z. (2018) Kültür Coğrafyamızda ve Ahmet Yesevî'de On Sayısı Üzerine Değerlendirmeler, Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS> 7628, Number: 68 Summer I 2018, p. 77-98.
- Güzel, A.(2007). Bakırgan Kitabı. Ankara: Öncü Kitap
- Güzel, A.(1997). Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme. Ankara: Öncü Kitap,
- İsen, M. (1999).Latîfî Tezkiresi. Ankara: Akçağ Yay.
- Kaya, Korhan (Bila Tarih) "Vedaların Bilinmeyen Tanrısı Ka", ss. 282-291.
- Kılıç Önal, S. (2018). "Yedi Sayısının Kültürel Arka Planı Çerçevesinde Garîbnâme Mesnevisi'nin Yedinci Bölümü Üzerine Bir İnceleme" , Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, Ankara.
- Kuzgun, Ş. (2015). Hazar ve Karay Türkler. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kurnaz, C.-TATÇI, M. (2000). Yesevîlik Bilgisi. İstanbul: Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları.
- Noyan, B. (1998). Âşık Paşa-yı Velî. Ankara: Ardıç Yay.
- Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III, Ankara: MEB Devlet Kitapları.
- Schimmel, A. (2000), Sayıların Gizemi. İstanbul: Alfa İnceleme.

-
- Şarafullina, A. (2013). Budizm'de ve Tibet Budizminde İnanç Esasları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üni. SBE. Felsefe ve Din Bilimleri ABD Bursa.
- Şentürk, A.A. -Kartal, A. (2015). Eski Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Dergah Yay.
- Taşagıl, A. (2018). Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tatçı, M. (2016). Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî, Ankara. (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme - Araştırma Dizisi; Yayın No: 29).
- Tekin, T. (2014). Orhon Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Togan, Z. V.(Bila Tarih) Umümi Türk Tarihine Giriş. Rivayetler.
- Tümer, G.-Küçük, A. (1999) Dinler Tarihi. İstanbul.
- Uludağ, S. (2012). Tasavvufi Terimler Sözlüğü İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yavuz, K. (2000). Garib-nâme. 4C, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.